

XITOIY TILIDA TABU VA EVFEMIZMLAR

Fayzullayeva Madina Qahramon qizi

O`zDJTU Xitoy tili nazariyasi va
amaliyoti kafedrasi o`qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6782223>

ARTICLE INFO

Received: 28th May 2022

Accepted: 02nd June 2022

Online: 25th June 2022

KEY WORDS

tabu soʻzlar kategoriyasi,,
evfemizm, oʻlim, toʻy
marosimlari, kamtarlik,
urf-odatlar, irim-
sirimlarga xos boʻlgan
evfemizmlar.

ABSTRACT

Jamiyatimizda yuz berayotgan oʻzgarishlar, ularning tilga taʼsiri turli shakllarda namoyon boʻlayotgan hozirgi kunda tilshunoslik fani oldiga ham yangi vazifalarni qoʻymoqda. Anglashiladiki, til taraqqiyoti global muammolarining yechimi uslubshunoslikni notiqlik sanʼati ilmi maqomiga koʻtarishni, jumladan , funksional uslublarda qoʻllaniladigan evfemik vositalarni tadqiq qilish, evfemiyalogiyani ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan mustaqil soha- tilshunoslikdan oʻsib chiqqan fan sifatida asoslash, dastur va darsliklar, lugʻatlar tuzish kabilarni taqozo qiladi.

Evfemizm leksik birlik deb qaralganligidan boʻlsa kerak, u leksikologiya boʻlimidan oʻrin olgan. Tilda tabu va evfemizmlarni oʻrganish nafaqat tilshunoslik uchun, balki til tarixi va etnografiyasi uchun ham ahamiyatlidir.

Tildagi tabu va evfemizm nutqda biror bir hurmatni bildiruvchi yoki aksincha salbiy tushuncha, hodisani bildiruvchi soʻzlarni taʼqiqlash asosida vujudga keladi. Madaniyat rivojlanishining ilk davrlariga xos boʻlgan predmet va uning nomi oʻrtasidagi tabiiy bogʻliqlik haqidagi tasavvur, soʻz seyr-u jodusi va tabu yaʼni, maʼlum predmet va hodisalarning nomlari (Hudo nomlari, ruh, shayton, oʻlim, kasallik, baʼzi hayvonlar, odam tana aʼzolari nomlari)ni taʼqiqlashni keltirib chiqaradi. Tabu va evfemizmlarning nafaqat ularning keng miqdoriy tarkibga ega ekanligida, balki uning semantikasining kengligi va uslubiy sifatining xilma-xil ekanligidadir,

tabuning maqsadi jamiyatda zarur boʻlgan tushunchani emas, balki soʻz-nomni isteʼmoldan chiqarishdir. Shu tariqa tabu mexanizmi, yaʼni bir soʻzni boshqa bir soʻz bilan almashtirish yoki nomlashini oʻzgartirish bilan aniqlanadi. Tabulashgan soʻzni almashtiruvchi soʻz yoki ibora esa evfemizm hisoblanadi.

“Tabuni buzish oʻz-oʻzidan jazoni keltirib chiqaradi. Har xil ilohiy kuchlar, jin va ruhlarga ishonish, tabu buzilgan holatlarda ular tomonidan jazoni taqozo etadi. Boshqa holatlarda jazo jamiyat tomonidan ham berilishi mumkin. Shunday qilib ilk jazo shakllari tabu bilan bogʻliq boʻlgan. Tabuni buzgan inson oʻzi ham tabuga aylanadi.”

Tabu soʻzlar va evfemizmlar aka-uka egizaklardir, tabu soʻz bormi, evfemizm boʻlishi tabiiy hol sanaladi. Xitoy “tabu” soʻzlari ancha oldin qadimgi adabiy yodgorliklarda yaʼni Xan millati kitobi – Yi

Ven Jida aytilishicha: "tabu yoki tabu so'zlardan qochish so'zlari barcha-barchasi hosil qilgan to'g'ridan-to'g'ri aytib bo'lmaydigan ammo boshqa tilni o'rnini bosadigan tillar sifatida qo'llash fenomenidir"

Tabu so'zlar ikki xil kategoriyaga bo'linadi, "禁"-jin, man qilish, uni tilga olinishiga ruxsat berilmaydi, unga mos bo'lgan o'rinbosar bo'lmaydi; "忌"-ji, urf-odat va an'analar yoki o'zidan kelib chiqib biror nutq yoki ish-harakat, to'g'ridan-to'g'ri ifodalab bo'lmaydi, noaniq-mujmal yoki bilvosita shaklda o'rnini bosadi, bu o'rinbosar evfemizmdir. Masalan: Xitoy tilining o'ziga xos spesifik odam ismlaridagi tabular "禁" dir, muloqot davomida tilga olishi mumkin bo'lmagan (Hozirgi zamonaviy xitoy tilida o'ziga xos ajdodlar nomi), unga mos bo'lgan o'rinbosar bo'lmaydi. Ammo "死"-si, o'lish "忌"-ji kategoriyasiga tegishlidir.

Shuning uchun tabu so'zlar bu oldingi shakl, odamlar aytishdan qochadigan hodisadir. Evfemizmlar tabu so'zning anglatadigan tushunchasini ifodalaydi. Masalan: "死"-si, o'lish, o'lim; "大小便"-daxiaobian, hojatga chiqish; "怀孕"-huaiyun, homilador bo'lish so'zlari tabu so'zlar hisoblanadi. "安眠"-anmian, "方便"-fangbian, "有喜"-youxi so'zlari esa ana shu tabu so'zlarni o'rnini bosuvchi evfemizmlardir, ularning anglatadigan ma'nolari bir xildir. "安眠" evfemizm so'zi "死" tushunchasini, "方便" evfemizm so'zi "大小便" tushunchasini, "有喜" evfemizm so'zi "怀孕" tushunchasini ifodalab kelmoqda. Tabu so'z bu sabab bo'lsa, evfemizm bu natijadir.

Umuman olib qaraganda evfemizm so'zining hosil bo'lishi tabudan boshlangan. Evfemizmlar tabu so'zni o'rab olishi natijasida hosil bo'lgan. Ular jamiyat ehtiyoji, psixologik ehtiyoj, ahloqiy ehtiyojlar sababli paydo bo'lgan.

Xitoy tili evfemizmlari ko'lami juda ulkan va murakkabdir. Hozirgi kunda evfemizmlarga tizimli ta'rif bergan Jang Gong Gui tahriri ostidagi "Xitoy tili evfemizmlari lug'ati", xitoy tilidagi barcha evfemizmlarning 3000taga yaqin evfemizmlarni o'zida jamlagan, xitoy tili evfemizmlari ularning tarkibi, farqli jihatlariga qarab ilmiy klassifikatsiya qilingan, unga ko'ra evfemizmlar 13 turga bo'lingan.

Qadimgi adabiy hurmat-kamtarlik uslubi nomiga qaraydigan bo'lsak, muloqot davomida ikkinchi tomonni ulug'lash uchun hurmat uslubini o'ziga maqsad qilib qo'ygan, shu bilan birga o'zini yerga urish uchun kamtarlik usuli qo'llaniladi. Agarda bir paytning o'zida evfemizmnini ifodalashi davomida yana hurmat-kamtarlik munosabatini ifodalasa, bu hurmat-kamtarlik uslubi sanaladi. Masalan, "死"-si ga nisbatan turli xil ifoda ko'rinishlari hurmat va xotirlashni ifodalash uchun qo'llaniladi. Hurmatli kishining "死"-dunyodan o'tganini, o'lganini ifodalash uchun nazokat bilan "仙逝"-xianshi, farishta dunyodan o'tdi, "归末"-guimo, samoga qaytdi, "与世长辞"-yushi changci, abadiylikka ketdi, "仙游"-xianyou, ruhi orom topdi kabi so'zlardan foydalanamiz. Bu nazokatli so'zlar hammasi yuksak axloqiy sifatlarga ega bo'lgan, chuqur hurmat qilinuvchi, odamlar hurmatiga sazavor bo'lgan kishilarga nisbatan qo'llanadi, aksincha o'zini nazarda tutib yoki dushmanlik ko'zi bilan qaraydigan

kishiga nisbatan qo'llanilmaydi. Sababi, ular jiddiy hurmat ma'nosini o'zida mujassamlashtirgandir. Shu sababdan, bunday turdagi evfemizmlarni hurmat ifodalovchi so'zlar sifatida qaraymiz. O'zini-o'zi "o'lishi" haqida aytganda yumshoqlik bilan "完蛋"-wandan, "上四天"-shangsitian, "见阎王"-jian Yanwang, "命呜呼"-mingwuhu kabi so'zlarni qo'llashimiz mumkin. Bunday evfemizmlar o'zida salbiy ma'noni saqlagan bo'ladi, kishi o'zini kamtar tutayotganini ifodalab keladi, bularni kamtarlik so'zlari deb atasak ham bo'ladi. Yana bir xil evfemizmlar bo'lib, ular hurmat so'zlariga ham, kamtarlik so'zlariga ham tegishli emas, "死" ya'ni o'limning evfemizmlariga misol: "老了"-laole, "不在了"-buzaille, "过去了"-guoqule, "过世"-guoshi, dunyodan o'tdi, o'tib qoldi "谢世"-xieshi, yaxshi dunyodan ketdi "作古"-boshqa dunyoga ko'chib ketdi kabilar tilda odatiy qo'llaniluvchi so'zlar, hurmat so'zlariga tegishli emas. Qadim xitoy odamlari jozibador so'zlashuvni sevganlari bois ular "归天"-guitian, osmonga qaytmoq evfemizmi "驾鹤西游"-jiahe xiyou, turnaga o'tirib g'arbga sayohat qildi kabi iboralardan ham foydalanishgan. Bu kabi evfemizmlar iboralar insonlarga qo'rquv hissini yengillashtirishga yordam beradi.

Ko'pgina so'zlar xitoy tilida to'y marosimlari bilan bog'liq bo'lgan evfemizmlardan iborat. "出嫁"-chujia, turmushga chiqmoq o'rniga "出门"-chumen, "结婚"-jiehun, turmush qurmoq o'rniga, "终身大事"-zhongshendashi, hayot davomidagi buyuk ish so'z birikmalari ishlatiladi. Bu kabi evfemizmlar, albatta, xitoy xalqining mentaliteti va

psixologiyasidan kelib chiqqan holda sipolik, sirlilik, ichki ishonuvchanlikni anglatadi.

Qadimdan xitoy tilida muloqot olib boorish jarayonida o'zi bilan bog'liq odam yoki narsa-hodisani nomini aytishda kamtarlik usulidagi so'zlardan foydalanilgan, masalan o'zini "仆"-pu, cho'ri "鄙人"-biren, sodiq qulingiz; xotiniga nisbatan "内子"-neizi, "内人"-neiren, "拙荆"-zhuojing; o'g'liga nisbatan "犬子"-quanzi, it, kuchuk; ammo boshqa kishi bilan bog'liq bo'lgan odam yoki narsa-hodisalarning hammasida hurmat so'zlari qo'llaniladi. Boshqa bir kishining xotini chaqirilganda ""-furen, qadimda bir knyazning ayolining nomi, keyinchalik hurmatni ifodalash ma'nosida biror bir kishining ayoliga nisbatan qo'llanilgan. "太太"-taitai, qadimda katta mansabdagi kishining ayolini cho'rilar tomonidan atalishi; boshqa kishining o'g'il-qizini "令郎"-linglang, "令媛"-lingyuan; boshqa kishini uyini "府上"-fushang, qasr deb atashgan.

"为人"-weiren so'zi "ikki xil aloqa bog'lanishli" evfemistik versiyadir, tabu qo'pol-beadab, madaniyatsiz hodisalardan qochish uchun; "山陵崩"shanlingbeng so'zi bu "死"si so'zining evfemistik versiyasi bo'lib, bu tabu baxtsizlik olib keluvchi so'zini aytishdan qochish uchundir. Boshqa odamni "执事-zhishi, 足下-zuxia, 左右-zuoyou", o'zini bo'lsa "牛马走-niumazou, 仆-pu, 竖子-shuzi" deb atashning sababi boshqalar uni haqorat qilib qo'yishdan saqlanishdir. Shu bilan birga qadimda qisqartirish, 缺笔 (quebi- ma'nosi iyeroglifdagi yozuvning, chizgilarning kam-ko'sti borligi), iyeroglif xatosini to'g'irlash va boshqa iyeroglif bilan ishlab tabu

iyerogliflarni o'rniga boshqasini qo'yilib, evfemistik natijaga erishilgan. Bir namunali misol keltiradigan bo'lsak, feodal jamiyatda imperator cheksiz hokimiyatga ega bo'lgan. Uning ism-sharifi oddiy xalq tilga ololmaydigan tabu so'zga aylangan. Ochig'ini aytganda bu jinoyat qatl qilinish kabi halokatga sabab bo'lardi. Masalan, Chin sulolasidagi imperator Kanxining ismi Xuanhua bo'lgan. Odamlar imperatorning tabusini buzmaslik uchun barcha "Xuan" deb yozilgan joylarni "Yuan" deb o'zgartirib qo'yishgan. "Xuansun" ham "Yuansun" deb o'zgartirildi.

Xitoyliklar biror shaxsga rad javobi aytishda ham evfemizmlardan foydalanishadi. Ularning ko'nglida rad javobi bo'lsa ham tilda aytmaydilar. Chunki suhbatdoshni kutilmagan rad javobi bilan noqulay vaziyatga tushirmaslik hamda ko'nglini og'ritmaslik uchundir. Masalan: "行, 行, 行, 以后再说、" (xo'p, xo'p, xo'p yana bir gapalashamiz), "好, 好, 先把材料放在这儿吧" (yaxshi, yaxshi, ma'lumotlarni bu yerga qo'yib ketaqoling), "来日方长" (hali vaqt bo'ladi, oldinda kunlar ko'p), "改天吧" (boshqa safar). Bu kabi so'zlar chiroyli ko'rinishdagi rad javoblari hisoblanadi.

"Xitoy madaniyatidan qadimgi davrdan katta hajmdagi tabular saqlanib qolgan. Zhou sulolasining urf-odatlar kitobida yozilishicha, boshqa mamlakat yoki podsholikka tashrif buyurishdan oldidan, ko'ngilsizliklarning oldini olish maqsadida

shu mamlakatning urf-odatlari va tabulari haqida tanishib chiqilgan."

Ko'p sonli tabular e'tiqod va din bilan o'zaro aloqadordir. Qachonlardir suv ilohiy sanalgan paytda, pichoqni suv va quduqlar oldida charxlash man etilgan edi. Insonlar bu kabi harakatlarni buyuk suv ruhini jahlini chiqarishi mumkin deb o'ylashgan. G'azablangan Suv bir qancha kulfatlarga sabab bo'lishi mumkin deb ishonishgan.

Uzoq o'tmishdagi insonlar jin-ajinlarga va ruhlarga qattiq ishonishgan. Agarda qo'shnilardan kimningdir uyida ta'ziya bo'lib qolsa, uning uyi oldida yashovchi insonlar o'sha kuni guruchdan taom tayyorlamaslikka harakat qilishgan. Sababi, ular yoyilgan guruchlarni o'ziga yomon kuchlarni chaqirib oladi degan yomon farazga ishonishgan.

Qadimgilar tabiatning barcha ne'matlariga sig'inishgan, jumladan, quyosh, oy, yulduz, daraxt, o'simlik, uy-joy, mulk. Darxtlarni kesish ham ularni yoqish ham gunoh sanalgan bo'lib, bunday yomon ishlar insonlarga albatta zahmat yetkazadi deb o'ylashgan. Xitoyliklarda har oyning va har yilning oxirida quyosh tutilishi ham tabu sanalgan. Azaldan oy taqvimining oxirgi kuni eng baxtsiz kun deb hisoblangan. Agarda shu kunda qandaydir tadbir o'tkazilsa, ichib, ko'ngilxushlik qilinsa, ularning nazdida bu urush bo'lishi mumkin deb hisoblangan. Xalq orasida g'oyat hurmatga sazavor insonlar Buyuk Faylasuf Konfutsiy va Xitoy Imperatorlari nomini hurmat bilan tilga olishgan.

References:

1. A.Xojiyev. tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. Toshkent. "O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi", 2002.- 164bet.
2. Кацев А.М. Языковое Табу и эвфемия. Л.ЛГПИ, 1989.- С.79
3. Реформатский А.А. Введение в языкознание. – М.:РАН,2005.

4. Будагов Р.А. Введение в науку о языке. – М.:Индрик, 2003
5. Чжан Чан. Эвфемизация и русском и китайском языках 2013. Автореферат на соискание научной степени. В.,-26 стр.
6. Фрейд З. табу и тотем. Москва. М 1960.- С.36-38.
7. <http://www.google.com>
8. <http://referat.ru>
9. <http://wikipediya.com>
10. <http://ziyo.uz>